

УДК 323.2(438)«199»

ЕВОЛЮЦІЯ ОПОЗИЦІЇ В РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩА

Юрій Якименко

*Український центр економічних і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова
вул. Лаврська, 16, 01015, м. Київ, Україна*

У статті досліджується еволюція опозиційного руху в Республіці Польща, зокрема антикомуністична опозиція, починаючи від Познанських протестів 1956 р. Аналізується боротьба опозиції за демократизацію Польщі. Особлива увага приділяється структуризації парламентської опозиції протягом усіх новітніх скликань польського парламенту.

Ключові слова: Республіка Польща, парламентська опозиція, позапарламентська опозиція, антикомуністична опозиція.

Опозиція є одним із найбільш значущих інститутів політичної системи будь-якої демократичної держави. Особливо важливою є її роль у перехідних суспільствах, на етапі демократичного транзиту й подальшої імплементації цінностей демократичної, правової держави.

Республіка Польща була серед перших держав Центрально-Східної Європи, яка завдяки опозиції змінила свій вектор розвитку. Надважливе місце займає вона й сьогодні за умови, коли ця держава перебуває в постійному пошуку інституційного балансу. Дослідницьким завданням статті є аналіз процесу становлення та розвитку інституту опозиції в Польщі. Його актуальність посилюється й з огляду на те, що діяльність парламенту в парламентсько-президентських республіках, до яких належить і Польща, здійснюється переважно на основі взаємодії парламентської більшості й опозиції. Система відносин «парламентська більшість – опозиція» створює той політичний ландшафт, який визначає напрями розвитку держави.

Відзначимо, що Польща як держава-сусід України постійно привертає увагу вітчизняних авторів, тому проблематика польського інституту опозиції знаходила відображення в наукових розвідках вітчизняних дослідників (В. Бусленко, М. Генік, О. Кукуруз, Я. Нападій, А. Телегуз, С. Філімонов та ін.). Водночас цілісного дослідження опозиційного руху в новітній історії Республіки Польща з урахування змін інституційного дизайну останніх років проведено не було. Це зумовило наше звернення до проблематики становлення інституту опозиції (передусім парламентської) в Польщі в період 1956–2017 рр. Відповідно, передбачається простежити зміни політичного складу більшості та опозиції в Польщі на прикладі нижньої палати польського парламенту (Сейму). Разом із тим обмеження предмета дослідження лише парламентською (нижня палата) опозицією передбачає подальші наукові розвідки й позапарламентської опозиції. Парламентські вибори, за результатами яких окреслювалася система «більшість – опозиція», у Польщі відбувалися в 1989, 1991, 1993, 1997, 2001, 2005, 2007, 2011, 2015 рр. Більшість цих виборів були черговими, деякі – позачерговими.

Опозиційний демократичний рух (антикомуністична опозиція) у Польщі підпільно почав формуватися ще з 1956 р. (Познанські протести). Свідченням тогочасного існування опозиції є, зокрема, й Закон Республіки Польща «Про діячів антикомуністичної опозиції та

осіб, репресованих за політичними мотивами» (2017), норми якого віддзеркалюють опозиційну боротьбу в Польщі ще задовго до переломних 1988–1989 рр. О. Кукуруз аргументовано стверджує, що саме Польща була першою з-поміж країн Центрально-Східної Європи, які вступили на шлях демократизації; у цій державі вперше в цьому регіоні Європи сформувалася опозиція [5, с. 1].

Станом на кінець 1980-х рр., як відзначають дослідники [3, с. 174], у Польщі був наявним високий ступінь ментально-психологічної готовності народу до зміни політичної системи. На той момент уже сформувався опозиційний рух проти привнесеного ззовні комуністичного режиму, цей рух мав сприятливий суспільний ґрунт для розвитку. Але передумови цієї «готовності», що варто особливої уваги, закладалися в попередніх десятиліттях польської історії.

Соціалістичний устрій у його радянському варіанті не зміг «пустити коріння» в Польщі: не вдалося запровадити масово систему колгоспів, функціонували дрібні приватні підприємства, не вдалося викоренити традиційно велику роль католицької церкви в житті поляків (відзначимо, що впливовість церкви особливо зросла після обрання в 1978 р. Папою Римським Іоанна Павла II і відвідин ним Польщі у 1979 р.) тощо. «Бунтівний» опозиційний рух підтримувався в культурному середовищі, що вирізняло Польщу від інших сусідів по «соціалістичному табору»: тільки Польщею гастролювали в 1967 р. «Rolling Stones», тільки варшавське радіо озвучувало альбоми «Pink Floyd», тільки в Польщі був єдиний на всі країни соціалізму недержавний, до того ж релігійний навчальний заклад (Католицький університет у Любліні) тощо.

Польська опозиція в 1970-х рр. мобілізувала політично активну частину польського суспільства «до формування ідеї самоорганізації суспільства та втілення її в процесі організації робітничого, студентського та селянського суспільних рухів» [9, с. 13]. Ці рухи створили вільні профспілки в усіх регіонах Польщі з метою обстоювання демократичних свобод і соціальних прав. Гельсінські угоди 1975 р. прискорили процес створення відкритої політичної опозиції [9, с. 14].

Аналізуючи демократичну опозицію в Польщі 1970-х рр., Г. Нападій слушно розглядає як опозиційну лише таку тогочасну політичну діяльність, яка могла зумовити переслідування з боку влади [6, с. 1]. Якщо в першій половині 1970-х рр. опозиціонери діяли на межі легальності (організували протестні листи, групи самоосвіти, дискусійні клуби тощо), то в другій половині 1970-х рр. (особливо від вересня 1976 р.) почалася їхня відкрита боротьба проти режиму. У цей час можна говорити про структурування опозиції: виділялася як опозиційна правиця, так й опозиційна лівиця. І власне правиця вирізнялася незалежницьким радикалізмом і готовністю до проведення масових акцій.

У самій керівній Польській об'єднаній робітничій партії (далі – ПОРП), починаючи від Познанських протестів, попри чистки всередині партії з метою виключення ревізійністських елементів [10, с. 133], зменшується кількість активних прихильників соціалізму. Як у ПОРП, так і поза нею створюються антисоціалістичні групи, яким ще в 1967–1968 рр. вдалося організувати студентські виступи в університетських центрах [12]. На початку 1980-х рр. виник широкий ідеологічний спектр нелегальних громадських організацій – від соціалістичних (Польська соціалістична партія) до ліберальних («Незалежність»), які стали основою для формування опозиційних політичних партій [2, с. 158].

Детонатором процесу інституціалізації польської опозиції були страйки промислових працівників і подальші судові процеси над робітниками. Ці події об'єднали інтелігенцію та робітників у протидію комунізму. Фактично виступ робітників-суднобудівників

у Гданську (14.08.1980) під проводом Л. Валенси започаткував широкий антикомуністичний робітничий рух у Польщі.

Попри заборону комуністичною владою незалежної профспілки «Солідарність» (новим законом про профспілки 1982 р.), цій опозиційній структурі вдалося витримати семирічне підпілля. Звичайно, комуністичній владі вдалося послабити опозицію, але не знищити її. Опозиція набула підпільного характеру. Її піднесення у формі антикомуністичного громадського руху припадає на 1988 р. Опозиція найперше уособлювалася «Солідарністю». За висновком А. Телегуза, «Солідарність» як антикомуністична опозиція пройшла три етапи, а саме: протестний (1980–1981 рр.), підпільний (1982–1988 рр.), державотворчий (1989–1991 рр.) [9, с. 3, 14]. Упродовж цієї еволюції опозиція радикалізувалася – від організації захисту прав робітників до політичної сили загальнодержавного значення.

Ствердження політичної опозиції як неодмінного учасника демократичних трансформацій у Республіці Польща розпочалася після 1989 р., коли на «Круглому столі» (лютий-квітень 1989 р.) між владою (керівна ПОРП) та опозицією було укладено угоду, яка закріпила права опозиції як суб'єкта політичного процесу. За результатами перемовин, до політичного процесу в державі було включено політичну опозицію (згуртовану навколо «Солідарності») [8]. «Круглий стіл» зумовив легалізацію «Солідарності», перехід до двопалатного парламенту й запровадження інституту президента.

У період 1952–1989 рр. у Польщі діяла партійна система з партією-гегемоном (ПОРП) за представлення організаційно автономних, але фактично підконтрольних ПОРП партій – Об'єднаної селянської партії та Демократичної партії [1, с. 159]. Із початком загальної демократизації політичної системи з тексту польського Основного Закону (1952) вилучається стаття про визначальну та керівну роль ПОРП (ст. 3) і запроваджується норма, яка уможливила багатопартійність.

Обраний у 1989 р. Сейм називають «контрактним», позаяк він складався з різних у відсотковому співвідношенні частин, сформованих за різними принципами: 35 % місць заміщалися шляхом вільних альтернативних виборів (160 зі 161 місць отримала «Солідарність»), а 65% – від партійно-урядового блоку (Польська об'єднана робітничая партія, Об'єднана селянська партія, Демократична партія). Робилася спроба за домовленістю між прокомуністичною владою та опозицією погодити розподіл інших двох важливих посад – президента і прем'єр-міністра (опозиція пропонувала: «Ваш президент, наш прем'єр»). Оскільки, всупереч домовленостям, після обрання представника ПОРП (В. Ярузельського) главою держави, ця партія відмовилася від ідеї з опозиційним прем'єром, опозицією була сформована нова коаліція, до якої приєдналися колишні союзники ПОРП – Об'єднана селянська партія та Демократична партія. Наполегливість опозиційної «Солідарності» зумовила очолення уряду Т. Мазовецьким, що стало важливим кроком демократичних змін. ПОРП була саморозпущена (1990 р.), президент В. Ярузельський під тиском опозиції пішов у відставку. Депутати від ПОРП утворили нові опозиційні парламентські фракції (Демократичних лівих сил, Соціал-демократичний союз Польщі) або ж залишилися позафракційними.

Водночас і лави демократичної більшості характеризувала певна політична турбулентність: розкол колишніх однодумців по «Солідарності» зумовив утворення нових правих і правочентристських партій (Демократичний союз, Християнсько-народне об'єднання, Згода центру, Рух за відродження Польщі тощо).

Першими вільними виборами за умов ідеологічного плюралізму в Польщі вважаються наступні вибори – 1991 р. До Сейму висувалися кандидатами представники 24 політичних сил. Ці вибори проводилися за пропорційною системою без прохідного бар'єра;

мандати розподілялися в спосіб, який надавав перевагу дрібним партіям (метод Хейра-Німейера). Це призвело до значної фрагментації парламенту. Сейм I каденції налічував 18 фракцій, було неможливо сформувати парламентську більшість, тому був сформований коаліційний уряд парламентської меншості (Згода Центру, Християнсько-народне об'єднання тощо за підтримки «Солідарності»). В опозиції до уряду перебували партії Демократичний союз, Союз демократичних лівих сил, Конфедерація незалежної Польщі. Оскільки урядова коаліція усіяло обмежувала опозицію, це спровокувало відставку уряду. Подальші події засвідчили: значна роздрібненість партій зумовила парламентську кризу навіть попри те, що більшість депутатів були правоцентристами.

У 1993 р. указом президента Л. Валенси Сейм I демократичної каденції був розпущений, а наступні вибори проводилися за пропорційною системою вже з прохідним бар'єром (5% для партій, 8% для коаліцій). Результатом запровадження прохідних бар'єрів було зменшення політичної роздрібненості в країні, стимулювання розвитку впливових політичних об'єднань. Також від 1993 р. у Польщі започаткувалася практика, коли та політична партія, яка отримувала перше місце за результатами виборів, почала входити до складу парламентської більшості.

На парламентських виборах 1993 р. відбувся реванш лівих сил: перемогли Союз демократичних лівих сил і Польська соціалістична партія. Вочевидь, це зумовлено істотним погіршенням соціально-економічної ситуації в Польщі та, відповідно, розчаруванням електорату в правих силах. Головним питанням за підсумком виборів було не стільки те, чому на них прогнала «Солідарність», скільки те, чому вона прогнала лівим силам. Парламентська більшість лівого спрямування проіснувала упродовж усього існування Сейму II каденції (1993–1997); відповідно, увесь цей час продемократичні сили перебували в парламентській опозиції. Слід окремо відзначити активність позапарламентської опозиції в цей період, яка ставила під сумнів легітимність «лівого» парламенту.

Дослідники трансформацій у політичній системі Польщі в перші роки демократизації відзначають такі тенденції:

– з виборів 1993 р., за висновком Є. Гайданки, праві/правоцентристські та ліві/лівоцентристські політичні сили по чергово змінюють при владі одна одну [2, с. 159]. На тенденцію зміни складу парламентської більшості й опозиції в Сеймі Республіки Польща за принципом «праві – ліві» чи «постсолідаристи – посткомуністи» вказує й О. Кукуруз. Ця циклічність порушується лише під час виборчої кампанії 2005 р., де в основному конкурували між собою правоцентристські партії [5, с. 11–12];

– на початку 1990-х рр. було складно розрізнити парламентську більшість і парламентську опозицію, оскільки в результаті поділів і переходів політична структура Сейму ставала відмінною від тієї, що була одразу після виборів [4, с. 81].

Результатами виборів до Сейму III каденції (1997 р.) стали перемога правих сил і, відповідно, перехід в опозицію лівих. Польська партійна система модифікувалася «в систему двох сил» [4, с. 83]: правий блок – Союз свободи та Акція виборча «Солідарність», лівий блок – Союз демократичних лівих сил. Праві сформували парламентську більшість, ліві – перейшли в опозицію. Обидві праві сили утворені в результаті об'єднавчих процесів. Наприклад, Акція виборча «Солідарність» утворена з майже 40 партій, тому очікуваною була несумісність партнерів по коаліційній більшості та її розпад у 2000 р.

На виборах Сейму IV каденції у 2001 р. найбільше голосів отримав блок Союз демократичних лівих сил – Союз праці. Об'єднавшись із Польською селянською партією, вони сформували коаліційний уряд. Опозицію сформували «Право і справедливість» і «Громадянська платформа». Тобто у 2001 р. в Польщі вже друге за період демократизації від-

бувся прихід до влади посткомуністів (які набули вигляду соціал-демократів). Навряд це можна розцінювати як відродження польської лівиці; скоріше можна припускати, що вища електоральна підтримка лівих стала наслідком розчарування частини виборців правлінням правих сил.

Для проведення виборчої кампанії-2001 модифіковано пропорційну виборчу систему (використання методу Д'Хондта в 41-му багатомандатному окрузі [3, с. 177]). За оцінкою Є. Гайданки, цей метод сприяв проходженню до польського парламенту великих політичних партій і виборчих блоків, зменшенню кількості парламентських партій, спрощенню механізму формування парламентської більшості, підвищенню стабільності урядів [2, с. 159–160].

Від 2005 р. (Сейм V каденції) боротьба за владу передусім розгорталася між двома опозиційними силами – партіями «Право і справедливість» (створена у 2001 р.; клерикальна, націонал-консервативна партія) та «Громадянська платформа» (створена у 2001 р.; правоцентристська, ліберальна партія). Ці сили є основними гравцями на польській політичній арені й сьогодні:

а) «Право і справедливість» перебувала в опозиції за результатами виборів до Сейму 2001, 2007 та 2011 рр.; у 2005 р. партія входила до коаліції, а у 2015 р. утворила однопартійний уряд. «Право і справедливість» від 2005 р. представлена в Сенаті, а два кандидати від неї обиралися на посаду глави держави: Л. Качинський (2005), А. Дуда (2015);

б) «Громадянська платформа» перебувала в опозиції за результатами виборів до Сейму 2001, 2005 та 2011 рр.; у 2007 та 2011 рр. партія входила до коаліції. З 2001 р. партія представлена в Сенаті з постійним (до 2015 р.) позитивним приростом кількості представників від партії. Кандидат від партії обраний на посаду глави держави: Б. Коморовський (2010).

За результатами виборчої кампанії 2005 р. між партією «Право і справедливість» і «Громадянською платформою» не було створено коаліції. «Право і справедливість», яка посіла перше місце на виборах, сформувала уряд меншості.

Отже, цього разу в парламенті поділ відбувся не за традиційною лінією «праві – ліві», оскільки до опозиції ввійшли партії різної ідеологічної спрямованості, скоріше, конкуренція розгорнулася по лінії «консерватизм – лібералізм». У 2006 р. парламентська більшість таки була сформована («Право і справедливість», партія «Самооборона» й «Ліга польських сімей»). Відповідно, за цей час двічі переформатовувався уряд (2005, 2006 рр.). В опозиції перебували «Громадянська платформа», Союз демократичних лівих сил, Польська селянська партія. Фактично існували дві опозиції (двох ідеологічних напрямів) за наявності значної кількості дрібніших партій.

Польський дослідник С. Божик, який вивчав діяльність парламентської опозиції в Сеймі Польщі II, III і IV каденцій (1991–2005 рр.), робить висновок, що в країні сформувалася нестабільна політична сцена, про що свідчать часті поділи й перестановки в середовищі політичної опозиції. Практично в кожному скликанні кількісний склад «опозиційного клубу» в Сеймі на кінець каденції стає меншим, ніж на її початку [4, с. 85; 11, с. 63–65].

У 2007 р. відбулися дострокові вибори Сейму (VI каденція), які були зумовлені конфліктами партнерів по коаліції (і її розпадом), а також протистоянням між парламентською більшістю й парламентською опозицією. За результатами голосування, «Громадянська платформа» набрала 41,51% голосів і під її лідерством утворений коаліційний уряд, а «Право і справедливість» перейшла в опозицію.

На парламентських виборах 2011 р. (VII каденція) перемогу здобула «Громадянська платформа». Урядова коаліція утворювалася з правоцентристської «Громадянської плат-

форми» й «Польської народної партії» (поміркованої християнсько-демократичної сили, що активно лобювала інтереси аграріїв; у деяких джерелах назву партії подають як «Польська селянська партія»). Основу опозиції становила партія «Право і справедливість».

На виборах 2015 р. (VIII каденція парламенту) відбулася чергова ротація: перемогу здобула «Право і справедливість». «Громадянська платформа» зменшила своє представництво та перейшла в опозицію. За кілька місяців до цих виборів президентське крісло посів кандидат від партії «Право і справедливість» А. Дуда.

Отже, основна політична боротьба в сучасній Польщі розгортається між правлячою партією «Право і справедливість» та опозиційною партією «Громадянська платформа». Опозиція в Польщі займає активну громадсько-політичну позицію, про що свідчить кілька показових прикладів.

У липні 2017р. опозицією організована акція «3-х вето» внаслідок розгляду в парламенті законодавчих змін щодо судової гілки влади. На переконання опозиційних сил (найперше «Громадянської платформи», очолюваної Г. Стехиною), запропоновані партією «Право і справедливість» реформи були спробою підпорядкувати собі незалежну судову гілку влади, що було б кроком від демократії до диктатури. Натомість провладна партія Я. Качинського відкинула звинувачення, наголошуючи, що, навпаки, намагається від моменту ініціювання у 2015 р. цієї реформи «вилікувати» судову гілку влади від «антидемократичних патологій». Акція опозиції була доволі результативною: глава держави А. Дуда наклав вето [1] на два з трьох поданих на підпис законів.

У листопаді 2017 р. Сейм Польщі розпочав розгляд проекту закону, в якому пропонуються зміни до виборчого законодавства та закону про місцеве самоврядування. Зокрема, «Право і справедливість» пропонує зменшення кількості виборчих округів у гмінах, повітах, воєводствах і впровадження пропорційної системи голосування в гмінах із населенням менше ніж 20 тис. мешканців.

Такі ініціативи викликали негативну реакцію опозиційних партій, на думку яких установлення пропорційної системи в більшій кількості органів місцевого самоврядування та зменшення кількості виборчих округів буде політично вигідним виключно партії «Право і справедливість». Це пояснюється тим, що представники партії «Право і справедливість» користуються найбільшою підтримкою саме в маленьких містах, а пропорційне представництво надасть перевагу кандидатам цієї політичної сили. 15 грудня 2017 р. польський Сейм схвалив ці суперечливі зміни до виборчого законодавства країни, змінивши правила функціонування місцевого самоврядування. На переконання опозиції:

1) «Право і справедливість» міняє виборче законодавство на свою користь напередодні майбутніх виборів-2018;

2) нові правила змінюють спосіб вибору членів Державної виборчої комісії, яка проводить і контролює вибори (тепер 7 із 9 членів комісії будуть обрані Сеймом, де більшість має «Право і справедливість»);

3) схвалені Сеймом зміни загрожують виборчому процесу, позаяк міністр внутрішніх справ отримує ширші повноваження для нагляду за виборами тощо.

Ці твердження відкидаються партією «Право і справедливість», за оцінками представників якої зазначені новації у випадку остаточного проходження всіх законодавчих процедур (Сенат, глава держави) зроблять голосування більш прозорим, забезпечуватимуть гарантії справедливих виборів.

Щодо правового статусу польської опозиції. У більшості демократичних держав на законодавчому рівні захищені права не стільки опозиції, скільки найперше парламентської меншості. Тобто опозиційна діяльність у більшості країн окремими законами не ре-

гулюється. Не є винятком і Польща: у ній відсутній спеціальний закон про парламентську опозицію [8]. Положень, які б спеціально регулювали діяльність опозиції, не містять Конституція Республіки Польща, Регламенти Сейму та Сенату, Закон «Про політичні партії», Закон «Про депутата і сенатора» тощо.

Статус офіційної опозиції має та парламентська фракція меншості, що не ввійшла до проурядової коаліції, не формувала уряд і не голосувала за його програму. Разом із тим у Регламенті Сейму [13] є положення, які регулюють діяльність депутатських груп, зокрема й тих, які об'єднують опозиційних парламентарів: члени парламенту можуть створювати групи в парламенті (ст. 8); вони наділені правом уносити поправки до законопроектів у другому читанні, якщо група налічує не менше ніж 15 депутатів (ст. 45); склад Спеціального комітету повинен формуватися із представників груп депутатів (ст. 86); порядок денний формується, зважаючи на позицію груп депутатів (ст. 150). Також у структурі Сейму є Конвент Сеньйорів (Рада старійшин – дорадчий орган Сейму), до складу якого входять голови всіх фракцій, у тому числі й опозиційні. Скликається ця Рада на вимогу будь-кого з її членів [7, с. 20].

Як зазначалося, сучасна польська опозиція нині представлена не у форматі «праві – ліві», а скоріше як «консерватизм – лібералізм». На 2018 р. заплановані чергові вибори до польського парламенту, які можуть змінити конфігурацію політичних сил. Імовірно, основними гравцями залишаться «Право і справедливість» і «Громадянська платформа», але все сильніше заявляють про себе інші політичні партії, зокрема представлені за результатами останніх виборів 2015 р. Це дві новостворені (2015 р.) сили – рух «Кукіз'15» (Kukiz'15) і «Новочесна» (Nowoczesna).

Ліві сили, навіть об'єднавшись у блок («Об'єднані ліві»; Zjednoczona Lewica), не отримали необхідної підтримки електорату (у 2015 р. не подолали 8-відсотковий бар'єр для блоків). Останні голосування в польському Сеймі наприкінці 2017 р. (зокрема щодо такого важливого для партій питання, як виборча реформа) засвідчили наявність розмежування по лінії влада – «Право і справедливість»; опозиція – «Громадянська платформа», «Новочесна», Польська селянська партія, рух «Кукіз'15». Отже, нині в Польщі консолідованій владі протистойть неоднорідна опозиція, що відкриває можливості для різних варіантів цього поділу після наступних парламентських виборів.

Список використаної літератури

1. Віленський Я. Президент Польщі: «двічі вето». – Голос України. – 2017. – 25 лип.
2. Гайданка Є.І. Пліуралізація партійної системи Польської Республіки: передумови та етапи становлення. – Грані. – 2014. – № 5. – С. 157–161.
3. Задорожний І. Трансформація політичної системи Польщі в умовах переходу до демократії. – Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. Серія «Політологія. Соціологія. Філософія», 2010. – № 14. – С. 174–179.
4. Кукуруз О.В. Парламентська більшість та опозиція в Сеймі Республіки Польща. – Політичний менеджмент. – 2008. – № 6. – С. 79–89.
5. Кукуруз О.В. Політична опозиція в Україні та Республіці Польща в умовах демократичної трансформації: порівняльний аналіз : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02. / Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – Київ, 2008. – 20 с.
6. Нападій Я.Г. Діяльність демократичної опозиції в Польщі у 70-х роках ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 / Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України. – Київ, 2002. – 20 с.
7. Павленко І. Правовий статус опозиції. Досвід розвинутих демократій і українські перспективи. – Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 16–30.

8. Паршикова А. Регламентация діяльності парламентської опозиції (Литовська Республіка, Латвійська Республіка, Республіка Польща та Румунія). URL: <http://euinfocenter.rada.gov.ua/uploads/documents/29039.pdf>.
9. Телегуз А.В. Роль незалежної самоврядної професійної спілки «Солідарність» у творенні новітньої Польської держави (1980–1991 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.02 «Всесв. іст.» / Дипл. акад. України при МЗС України. – Київ, 2009. – 20 с.
10. Філімонов С.М. Польські опозиційні організації і їх боротьба проти тоталітарного режиму в країні. – Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Держава та армія». – 2000. – № 408. – С. 133–138.
11. Bozyk S. Opozycja parlamentarna w Sejmie RP. – Warszawa: Kancelaria Sejmu, 2005. – 127 s.
12. Friszke A. The March 1968 Protest Movement in Light of Ministry of Interior Reports to the Party Leadership. URL: <http://www.columbia.edu/cu/ece/research/intermarium/vol1no1/friszke.html>.
13. Regulamin Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej. URL: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/regulamin/kon7.htm>.

EVOLUTION OF OPPOSITION IN POLAND

Yuriy Yakymenko

*Ukrainian Centre for Economic and Political Studies
named after Olexander Razumkov
Lavrska str., 4, 01015, Kyiv, Ukraine*

The evolution of the opposition movement in the Republic of Poland is researched. The anti-communist opposition is being studied, starting from 1956 (Poznan protests). The struggle of the opposition for the democratization of Poland is analysed. Attention is drawn to the structure of the parliamentary opposition of all new convocations of the Polish parliament.

Key words: the Republic of Poland, parliamentary opposition, extra-parliamentary opposition, anti-communist opposition.